

AZƏRBAYCANIN KARBOHİDROGEN EHTİYATLARI VƏ BUNUN AVROPANIN ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASINDA ROLU

Azər İsmayılzadə

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
aismayilzada@pfg.az

Açar sözlər: *Azərbaycan, karbohidrogen ehtiyatları, enerji təhlükəsizliyi, neft, geostrateji mövqe*

Azərbaycan hələ qədim dövrlərdən digər təbii sərvətləri ilə yanaşı, nefti ilə də məşhur olmuşdur. XIX əsrin ikinci yarısından neftdən sənaye miqyasında istifadə olunması Azərbaycana olan marağı daha da artırdı və bu maraq hazırda da qalmaqdadır. Azərbaycan zəngin karbohidrogen yataqlarına malikdir. Ümumilikdə Xəzər hövzəsi neft ehtiyatlarının həcmi 203.2-257.7 milyard barreldir ki, bunun da 39-72 milyard barreli Azərbaycanın payına düşür. Xəzər regionunun təsdiqlənmiş qaz ehtiyatlarının həcmi 232 trilyon kub metrdir ki, bunun da 30 trilyon kub metri Azərbaycanın payına düşür. Təkcə Şahdəniz yatağındakı qazın həcmi 1.4 trilyon kub metr qiymətləndirilir.

Xəzər dənizi hövzəsi beynəlxalq və regional güclərin maraq dairəsinə daxil olmaqla mühüm geostrateji əhəmiyyət daşıyır və bunun da əsas hissəsini Azərbaycan və onun təbii sərvətləri təşkil edir. Hazırda Rusiya ilə Ukrayna arasında baş verən müharibə Avropa məkanının enerji təhlükəsizliyi məsələsində Xəzər hövzəsi karbohidrogen ehtiyatlarının əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

ЗАПАСЫ УГЛЕВОДОРОДОВ АЗЕРБАЙДЖАНА И ЕГО РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ЕВРОПЫ

Azər İsmailzadə

Ключевые слова: *Азербайджан, углеводородные ресурсы, энергетическая безопасность, нефть, геостратегическое положение.*

Азербайджан с древних времен славился своей нефтью наряду с другими природными ресурсами. Со второй половины 19 века использование нефти в промышленных масштабах повысило интерес к Азербайджану, и этот интерес сохраняется и сегодня. Азербайджан имеет богатые залежи углеводородов. В целом объем запасов нефти Каспийского бассейна составляет 203,2-257,7 млрд баррелей, из которых 39-72 млрд баррелей принадлежат Азербайджану. Объем под-

твержденных запасов газа Каспийского региона составляет 232 триллиона кубометров, из которых 30 триллионов кубометров принадлежат Азербайджану. Объем газа только на месторождении "Шахдениз" оценивается в 1,4 трлн. кубометров.

Бассейн Каспийского моря имеет большое геостратегическое значение, представляет интерес для международных и региональных держав, и основную его часть составляет Азербайджан и его природные ресурсы. Нынешняя война между Россией и Украиной еще больше повысила значение углеводородных ресурсов Каспия в энергетической безопасности Европы.

HIDROCARBON RESERVS OF AZERBAIJAN AND ITS ROLE IN ENSURING ENERGY SECURITY OF EUROPE

Azer Ismailzade

Keywords: *Azerbaijan, hydrocarbon resources, energy security, oil, geostrategic position*

Azerbaijan has been famous for its oil along with other natural resources since ancient times. From the second half of the 19th century, the use of oil on an industrial scale increased the interest in Azerbaijan, and this interest remains today. Azerbaijan has rich hydrocarbon deposits. In general, the volume of Caspian basin oil reserves is 203.2-257.7 billion barrels, of which 39-72 billion barrels belong to Azerbaijan. The volume of confirmed gas reserves of the Caspian region is 232 trillion cubic meters, of which 30 trillion cubic meters belong to Azerbaijan. The volume of gas only in the Shah Deniz field is estimated at 1.4 trillion cubic meters.

The Caspian Sea basin is of great geostrategic importance, being of interest to international and regional powers, and the main part of it is Azerbaijan and its natural resources. The current war between Russia and Ukraine has further increased the importance of Caspian hydrocarbon resources in the energy security of Europe.

Giriş

Qloballaşan dünyanı müasir dövrün ən mühüm və ən strateji xammallarından biri olan neftsiz təsəvvür etmək, demək olar ki, mümkün deyildir. Enerji mənbəyi olmaqla bərabər, təsərrüfatın hər bir sahəsində neft və neft məhsulları böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Dünyanın iqtisadi baxımdan inkişaf etmiş güc mərkəzləri neft və digər karbohidrogen ehtiyatlarına sahib olmaq və ya həmin ehtiyatların mövcud olduğu bölgə, dövlət və regionlara

nəzarəti əldə saxlamağı özlərinin strateji üstünlüklərinin və enerji təhlükəsizliklərinin təminatı hesab edirlər. Belə ki, son dövrlərdə Rusiya ilə Ukrayna arasında baş verən müharibənin nəinki bölgə xalqlarının, həmçinin Avropa məkanının da enerji təhlükəsizliyi məsələsində hansı rol oynadığı aydın görünməkdədir. Bu mənada neft, eyni zamanda beynəlxalq siyasətin və beynəlxalq münasibətlərin əsas mübarizə məsələlərindən birini təşkil edir. Neftdən sənaye miqyasında istifadə olunmağa başlamasından indiyədəkəna sahib olmaq uğrunda böyük dövlətlər və şirkətlərin çox gərgin və intensiv mübarizə aparmalarının, neft mənbələrinə sahib olan ölkələrdə hakimiyyətlərin qurulması və yığılmasının, müharibələr aparılmasının, üsyan, qiyam və iğtişaşların qaldırılmasının da baş verdiyini söyləmək və bunu sübut edən çoxlu faktlar gətirmək mümkündür. Bütün bunlar neftin təbii sərvət kimi nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etməsinin bariz göstəricisidir. Bu mənada Xəzər dənizi hövzəsi, o cümlədən Azərbaycan özünün geostrateji mövqeyi baxımından xüsusi rola malikdir.

1. Qısa tarixi arayış.

Şərqlə Qərb arasında mühüm coğrafi və strateji mövqeyə malik olan Azərbaycan qeyd edilən vəziyyəti ilə yanaşı dünyada öz təbii sərvətləri, xüsusən də neft və təbii qaz kimi karbohidrogen ehtiyatları ilə də çox məşhur olmuşdur. Azərbaycan ərazisi bu təbii sərvətlərlə zəngin olmaqla bərabər, qədim zamanlardan bunun hasilatı və istifadəsi, həmçinin ən əhəmiyyətli xammallardan biri kimi ticarəti ilə də məşğul olmuş, dünyanın müxtəlif bölgələri və dövrlərinə göndərilən məhsullar arasında Azərbaycan nefti də öz yerini tapmışdır. Bunu hələ qədim və orta əsrlər dövrünə aid bir çox yazılı mənbələr də sübut edir. Alban müəllifi Musa Kalankatlının əsərində [12, s. 25] Albaniyada hasil edilən məhsullar içərisində neftin də adı çəkilir. Bundan əlavə, bir çox orta əsr ərəb müəllifləri də Azərbaycanda neftin hasilatına dair məlumat vermişlər. Bunlardan, Yaqut əl – Həməvi “Mucəm əl-Buldan” adlı əsərində Bakı şəhəri haqqında məlumat verərkən bildirmişdir: “Burada neft quyusu var. Onun icarə haqqı bir min dirhəmə çatır, o quyunun yanında isə arası kəsilmədən gecə və gündüz civə kimi qatı ağ neft püskürən başqa bir quyu vardır. Bu quyunun da icarə haqqı birincininki kimidir” [3, s.153]. XIX əsrin ikinci yarısında daxili yanma mühərriklərinin ixtira olunması və neftdən sənaye miqyasında istifadə edilməyə başlanması enerji mənbəyi kimi onun əhəmiyyətini artırdı. Bununla əlaqədar, dünyanın hələ qədimdən zəngin neft yataqlarına malik olan Azərbaycan da böyük dövlət və şirkətlərin marağının cəmləşdiyi və toqquşduğu bir bölgəyə çevrildi, neftlə zəngin olan Bakının iqtisadi əhəmiyyəti xeyli artdı. Bunun nəticəsidir ki, XX əsrin əvvəllərində Bakı dünyada neft hasilatının həcminə görə birinci yerə çıxdı. Birinci və ikinci dünya müharibələri dövründə Bakıya və ən əsası da onun neft mədənlərinə sahib olmaq müharibə edən dövlətlərin əsas hədəfinə çevrildi və bunun üçün xüsusi planlar da işləyib

hazırlanmışdı. XIX əsrin sonlarından Bakı neftinə sahib olmaq uğrunda başlanan mübarizə I Dünya müharibəsindən sonra da davam etdirildi. Təsadüfi deyildir ki, Bakı neftinə qoyulmuş sərmayələrin vəziyyətini təhlil edən V. Mauther 1925-ci il martın 28-də Tayms qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində Fransanın burada işlətdiyi neft sahələrinə yatırdığı sərmayənin miqdarının 70, Belçikanın 21, İngiltərənin isə 172 milyon sterlinq olduğunu göstərmişdir [13, s.145]. İkinci dünya müharibəsi zamanı SSRİ-nin qələbəsinin təmin edilməsində Bakı neftinin həlledici rolu danılmaz faktdır. Lakin Azərbaycanın Sovet İttifaqı tərkibində olduğu müddətdə Azərbaycan xalqının ən böyük təbii sərvəti olan neftdən onun mənafeyinə lazımcasına istifadə edilməmişdir. 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan xalqı öz təbii sərvətlərindən, o cümlədən zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından istədiyi kimi istifadə etmək imkanı qazandı. Lakin bu dövrdə ənənəvi iqtisadi əlaqələrin pozulması, texniki gerilik, əsaslı kapital qoyuluşunun azlığı və xarici investisiyanın olmaması və s. kimi səbəblərdən Azərbaycan neft sənayesində böhranlı vəziyyət yaranmışdı. Mövcud problemlərdən çıxış yolu ölkənin neft və təbii qaz sənayesinə xarici kapitalın cəlb edilməsi, bunun hesabına həmin ehtiyatların hasilatı və emalının artırılması, eyni zamanda onun dünya bazarına çıxarılaq sərfəli şəkildə dünya qiymətlərinə uyğun satılması idi. Bu dövrdə beynəlxalq əhəmiyyətli xarici neft şirkətləri və böyük dövlətlərin, o cümlədən də qardaş Türkiyənin Azərbaycanavə onun təbii sərvətləri və karbohidrogen ehtiyatlarına böyük maraq göstərməsi həmin dövrdə mövcud problemlərin tezliklə həll edilməsinə olan ümidlərin canlanmasına gətirib çıxarırdı.

2. Xarici dövlət və şirkətlərin Azərbaycana olan marağının səbəbləri.

a. Azərbaycanın geostrateji mövqeyi.

Yuxarıda da qısa şəkildə qeyd etdiyimiz kimi xarici dövlətlərin və böyük neft şirkətlərinin bu kontekstdə Azərbaycan maraq göstərməsinin iki əsas səbəbi var idi:

- Azərbaycanın geostrateji mövqeyi
- Azərbaycanın zəngin karbohidrogen ehtiyatları

İlk növbədə Azərbaycanın geostrateji mövqeyinə diqqət yetirək. Məlum olduğu kimi, hal-hazırda dünyada gedən proseslər nəticəsində Xəzər dənizi və Qafqaz regionu yenə də özünün beynəlxalq əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Dünyada artan enerji tələbatı və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi səbəbindən Xəzər dənizi hövzəsi və Cənubi Qafqaz, xüsusilə Azərbaycan özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatları, Şərq-Qərb, Şimal-Cənub əlaqələri və s. imkanları ilə dünyanın aparıcı güc mərkəzlərinin geoiqtisadi və siyasi maraqlarının kəsişdiyi mərkəzə çevrilmişdir. Bir tərəfdən xarici siyasət və geosiyasi yönündəki fərqlər, digər tərəfdən dövlət idarəçiliyi və siyasi sistemlərin müxtəlifliyi, bölgədəki geosiyasi, geostrateji gücləri və imkanları, maraq və mənafe ambisiyaları arasındakı üst-üstə düşməyən məqamlar, beynəlxalq aləmin

müəyyən təhrikləri də daxil olmaqla XX əsrin son onilliyindən başlayaraq Xəzər hövzəsi ölkələrinin ciddi geoiqtisadi qarşıdurmaya sövq edilməsinə başlandı [10, s. 527]. Xəzər hövzəsi regionunda Qərb dövlətləri və Rusiya kimi beynəlxalq güclərlə yanaşı, regional və yerli əhəmiyyətli böyük və kiçik ölkələrin milli maraqları da təmsil olunur. Bunların sırasında bölgənin əsas geosiyasi gücü olan Türkiyə, həmçinin Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan və İrani, bölgədən kənar ölkə hesab olunan Çin və regionda xüsusi strateji ərazi xarakteristikası ilə seçilən Gürcüstanı qeyd etmək olar. Geoiqtisadi parametrlər üzrə qiymətləndirmə aparən Ə. Həsənov Xəzər bölgəsindəki düşərgələrarası rəqabətin əsas hədəfləri kimi ilk növbədə aşağıdakıları qeyd etmişdir [10, s. 529-530].

- Xəzər hövzəsinin enerji ehtiyatlarına sahiblənmək, yaxud onlardan istifadə sahəsində üstün mövqeyə malik olma;
- hövzənin enerji resurslarının istehsalı və dünya bazarlarına çıxarılmasında iştirak;
- enerji istehsalında istifadə edilən texnologiya və maliyyə vəsaitinə sahiblik, yaxud makik olmaq;
- hasilatın pay bölgüsü;
- bölgənin enerji ixracı marşrutlarının və nəqliyyat-kommunikasiya sistemlərinin seçiminə təsir etmək və onların fəaliyyətinə nəzarət;
- neft-qaz istehsalı, istehlakı və ixracı sahəsindəki digər geoiqtisadi dividendlərə sahib olma və s.

Qeyd edilən amillər Xəzər hövzəsini dünyanın əsas apırcı dövlətlərindən olan ABŞ və Rusiyanın əsas maraq dairəsi və geosiyasi hədəfinə çevrilməsinə gətirib çıxarır. Bunu həmin ölkələrin apırcı politoloqlarının əsərlərindən də görmək mümkündür. Rusiya alimi və politoloq A. Duqin hesab edir ki, bölgənin geosiyasi xarakteristikası və əsas həlledici koordinatları tələb edir ki, burada mütəmadi olaraq Rusiyanın ABŞ və NATO alyansı ilə geosiyasi, geoiqtisadi və hərbi – geostrateji maraqları toqquşmalıdır [10, s. 530]. Müəllif bu qarşıdurmada uğur qazanmaq üçün bütün mümkün vasitələrdən istifadə etməyi məsləhət görməklə, əks təqdirdə ABŞ-ın dünya hegemonluğuna nail olacağını bildirmişdir. Bunun qarşısının alınması üsullarından biri kimi o, İranla müttəfiqlik münasibətlərini möhkəmləndirməyi və region ölkələri “daxilində İranmeylli separatçı və dini-fanatik meyilləri dəstəkləmək, qızıqdırmaq, Rusiyaya sərf edəcək geosiyasi vəziyyət yaratmaq” kimi mənfur metodları belə utanmadan təklif edir

Yuxarıda qənd edildiyi kimi, Qərb dövlətlərinin də regionda geostrateji maraqları vardır və qərb müəllifləri bunu öz əsərlərində qeyd edirlər. Z. Bjezinski həmun müəlliflərin yazdıqlarını ümumi şəkildə ifadə etmişdir. Avrasiyanı Amerika üçün əsas geosiyasi mükafat adlandıran müəllif qeyd edir ki, regional hökmranlıq uğrunda bir-birləri ilə mübarizə aparən və qlobal hakimiyyətə nail olmağa çalışan Avropa dövlətləri və xalqları minilliyin yarısı ərzində dünyanın işlərində əsas söz sahibi olmuşlar. Bu gün Avrasiyada rəhbər rolukontinentə

daxil olmayan dövlət oynayır və Amerikanın qlobal birinciliyi Avrasiya kontinentində onun üstünlüyünün nə qədər uzun sürəcəyindən və nə dərəcədə effektiv həyata keçiriləcəyindən bilavasitə asılıdır. Müəllif regionda Rusiyanın nüfuzunun azalmasına da diqqət çəkir və onun tədricən oyundankənar vəziyyətdə qalmasını xüsusi qeyd edir. “Geosiyasi çevriliş Cənub-Şərqi doğru, Xəzər dənizi hövzəsi zonasında və bütövlükdə Orta Asiyada Rusiyanın statusunun analoji əhəmiyyətli dəyişikliklərini meydana çıxardı. Sovet İttifaqının süqutuna qədər Xəzər dənizi faktiki olaraq Rusiya gölü idivə yalnız onun o qədər də böyük olmayan cənub sektoru İranla sərhəddə yerləşirdi. Müstəqil Azərbaycanın,...elə onun kimi də müstəqil Qazaxıstan və Türkmənistanın peyda olması ilə Rusiya Xəzər dənizinin sərvətlərinə beş iddiaçıdan yalnız birinə çevrildi. Rusiya indən belə bu resursların öz istəyinə uyğun istifadə edə biləcəyinə əmin ola bilməzdi”. Z. Bjezinski Xəzər dənizi hövzəsi və ümumilikdə “Avrasiya balkanları”ndan bəhs edərkən Azərbaycanın regiondakı əhəmiyyətinə xüsusi diqqət ayırmışdır. “Özünün yerləşdiyi məkan etibarilə bu ölkə geosiyasi dayaq nöqtəsidir” deyən müəllif Azərbaycanı Xəzər dənizi hövzəsi və Orta Asiyanın zəngin sərvətlərinin yerləşdiyi “bardağa” çıxışa nəzarət edən ərazi kimi qiymətləndirir. “Ərazisindən keçən neft kəmərlərinin etnik cəhətdən ona qohum olan və ona siyasi köməklik göstərən Türkiyənin torpaqlarına uzanan müstəqil türkdilli Azərbaycan, regiona çıxışı inhisara alan Rusiyanın qarşısında maneəyə çevrilə və beləliklə də Moskvanı Orta Asiyanın yeni dövlətlərinin siyasətinə təsir etmək üçün əsas siyasi rıçaqdan məhrum edə bilər”[5, s. 193].

Beləliklə, qeyd edilənlərdən də məlum olur ki, ümumilikdə Xəzər dənizi hövzəsi beynəlxalq və regional güclərin maraq dairəsinə daxil olmaqla mühüm geostrateji əhəmiyyət daşıyır və bunun da əsas hissəsini Azərbaycan və onun təbii sərvətləri təşkil edir.

b. Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatları.

Ümumilikdə Xəzər hövzəsinin türk dövlətlərinin karbohidrogen ehtiyatları Qərb dövlətlərinin enerji təhlükəsizliyində xüsusi rola malikdir və Rusiyanın bu sahədəki monopoliyasına alternativ olmaq xarakteri də daşıyır. Buna görə də SSRİ-nin dağılması həmin dövlətlər qarşısında yeni perspektivlər açmış oldu. Bu baxımdan, SSRİ-nin dağılmasından sonra Qərb dövlətlərinin Xəzər regionu türk dövlətləri, xüsusilə də, Azərbaycan iqtisadiyyatına olan marağı daha da artdı.

Qeyd edək ki, Xəzər dənizi hövzəsi, o cümlədən Azərbaycanın neft ehtiyatlarının həcmi bu işlə məşğul olan müxtəlif institutlar və ayrı-ayrı tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Azərbaycan müstəqil olduğdan sonra xarici neft şirkətlərinin Azərbaycana gəlişi sürətlənməyə başladı. Buna əsas səbəb SSRİ-nin dağılması və Azərbaycanın böyük neft ehtiyatlarına malik

olması haqqında onlarda olan bilgi idi. Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə istehsalına başlandığı vaxtdan indiyədək ölkəmizin ərazisində yerin təkindən-quruda və suda 1 milyard 350 milyon ton, o cümlədən dəniz yataqlarından 415 milyon ton neft və təqribən 435 milyard kub metr qaz çıxarılmışdır [4, s. 31].

Con Hopkins Universitetinin Xəzər infrastrukturunun müasir beynəlxalq tədqiqi fakültəsinin apardığı tədqiqata əsasən, Xəzər dənizinin Azərbaycan, Qazaxıstan və Şərqi Türkmənistan sektorlarındakı mövcud resursların ümumi həcmi 100-200 miyard barrel həcmindədir. Bu resursların həcminə görə Xəzər regionu ümumi kəşf olunmuş ehtiyatlarının həcmi 100 milyard barrel olan Şimal dənizi regionu ilə müqayisə oluna bilər [8, s.32]. ABŞ-ın Energetika Departamentinin tədqiqatları da bu faktları təsdiq edir. Onların hesablamalarında Xəzər regionu neft ehtiyatlarının həcmi 200 milyard barrel qiymətləndirilir [14].

Orta Şərq ölkələrinin resurslarının 700 milyard barrel təşkil etdiyini nəzərə alsaq, onda Xəzər regionun dünyanın əhəmiyyətli neft ehtiyatları olan regionları içərisində ikinci yerdə durduğunu göstərə bilərik. Azərbaycan Respublikasının kəşf olunmuş neft ehtiyatları 12.5 milyard barrel, ehtimal edilən ehtiyatların həcmi isə 27 milyard barrel təşkil edir. Xəzərin Azərbaycan sektorunda mütəxəssislər tərəfindən 145 perspektiv struktur aşkar edilmişdir. Bunlardan 40-ı 60 metrədək, 33-ü 60-200 metrədək, 72-i isə 200 metrdən çox dərinlikdə yerləşir. Proqnozlara görə, yaxın gələcəkdə Xəzərdən çıxarılan neft dünyadakı istehsalın 4 faizini təşkil edəcəkdir [14].

XX əsrin 90-cı illərində Rusiya tədqiqatçılarının qeyd etdiklərinə əsasən, Xəzər dənizi hövzəsi və Orta Asiya ölkələrinin qaz ehtiyatı 6-7 trilyon kub metr (dünya qaz ehtiyatının 4 faizi) miqdarında dəyərləndirirdilər. Bundan da Türkmənistanın 3.6 (2 faiz), Qazaxıstanın 1.95 (1.3 faiz), Azərbaycanın isə 0.9 (0.7 faiz) miqdarında göstərilirdi [10, s. 539].

Halbuki həmin dövrün Qərb ekspertlərinin fikrincə bu rəqəmlər azı 2-3 dəfə artıq göstərilirdi. ABŞ –ın Enerji İnformasiya Agentliyinin 1998- ci il dekabr tarixli məruzəsinə əsasən isə, İran və Rusiyanın Xəzər dənizinə yaxın bölgələri də daxil olmaqla, Xəzər bölgəsində 16-32.5 milyard barrel neft ehtiyatı var. Bu rəqəmin 15.6-32.1 milyard barrellik hissəsi Azərbaycan və Xəzər regionu türk dövlətlərinə aiddir. Bu rəqəmlər də bizə Xəzər bölgəsinin ABŞ (22 milyard barrel) və Şimal dənizi (17 milyard barrel) sahələlərindən daha çox neft ehtiyatına malik olduğunu göstərir. Ehtimal edilən əlavə neft ehtiyatlarının miqdarını nəzərə alsaq, bu göstərici daha da artmış olar. Belə ki, Azərbaycan da daxil olmaqla, Xəzər regionu türk dövlətlərinin 145 milyard barrel ehtimal edilən əlavə neft ehtiyatı vardır. Ümumilikdə götürsək, bu dövlətlərin Xəzər bölgəsindəki neft ehtiyatları 161-178 milyard barrel həcmindədir [7, s. 188]. Sonralar ABŞ-ın enerji informasiya agentliyinin məlumatlarında müəyyən dəyişikliklər edildi. Həmin məlumatlara əsasən isə Xəzər dənizi hövzəsinin neft ehtiyatlarının həcmi 17.2-71.7 milyard barreldir. Ehtimal edilən neft ehtiyat-

larının həcmi isə 186 milyard barrel qiymətləndirilir. Ümumilikdə götürdükdə isə, neft ehtiyatlarının həcmi 203.2-257.7 milyard barreldir ki, bunun da 39-72 milyard barreli Azərbaycanın payına düşür. Xəzər regionunun təsdiqlənmiş qaz ehtiyatlarının həcmi 232 trilyon kub metr, ehtimal edilən isə 328 trilyon trilyon kub metrdir (ümumilikdə 560 trilyon kub metr) ki, bunun da 65 trilyon kub metri (təsdiqlənmiş 30, ehtimal edilən 35 trilyon kub metr) Azərbaycanın payına düşür. Təkcə Şahdəniz yatağındakı qazın həcmi 1.4 trilyon kub metr qiymətləndirilir. ABŞ Dövlət Departamentinin və Milli Təhlükəsizlik Şurasının məruzəsində Xəzər hövzəsinin hazırkı neft ehtiyatları təxminən 200 milyard barrel (təxminən 27.5 milyard ton) miqdarında göstərilir [10, s. 541].

Ümumilikdə, Xəzər dənizi və Orta Asiya geniş bir təbii xəzinə halındadır. Belə ki, mütəxəssislər tərəfindən aparılmış hesablamalara görə, buradakı təkcə neft ehtiyatlarının 5-20 milyard ton həcmində olduğu təxmin edilməkdədir. Geoloqlar tərəfindən irəli sürülmüş nəzəriyyələrdən birinə əsasən, yerin dərinliklərində bir ucu İran körfəzi, digər ucu isə Tümen bölgəsində olan bir hövzə vardır. Lakin bunun Xəzərin altından keçən orta nöqtəsi təbii qaz və neft istehsalçıları üçün ən ümidverici hissəsidir [11, s. 174-175].

İngiltərənin məşhur Britiş Petroleum (BP) şirkətini hesablamalarına əsasən 2022-ci ildə dünya neft istehsalının həcmi 4.2 milyard ton təşkil etmişdir. Bunun da 35.1 milyon tonu Azərbaycan, 86 milyon tonu Qazaxıstan, 12 milyon tonu isə Türkmənistanın payına düşmüşdür [6, s. 16].

2021-ci il dünya qaz istehsalı həcmi 4 trilyon kub metr həcmində olmuşdur ki, bunun da 31.8 milyardı Azərbaycan, 32 milyardı Qazaxıstan, 51 milyardı Özbəkistan, 79.3 milyard kub metri isə Türkmənistanın payına düşmüşdür [6, s. 31]. Azərbaycan ərazisinin təxminən 70 faizi neft və təbii qaz yataqları üçün perspektiv hesab olunur. Ehtiyatlar baxımından Xəzər dənizinin şelfi daha perspektivlidir. Amerikan mütəxəssisləri tərəfindən buranın təsdiqlənmiş ehtiyatların həcmi 2.4-4.6 milyard ton həcmində qiymətləndirilir. Potensial ehtiyatların isə bundan bir neçə dəfə çox olduğu qeyd edilmişdir [9, s. 12]. Azərbaycanın Xəzər dənizi şelfindəki neft ehtiyatlarının təsdiqlənmiş həcmi 500 milyon-1.7 milyard tondur, ehtimal edilən ehtiyatlar isə 4.5 milyard ton həcmindədir [2, s. 41-42].

Məşhur Azərbaycan geoloq alimi, akademik X.Yusifzadənin qeydlərinə əsasən, 150 ildən artıq bir müddətdir ki, Azərbaycanda neft və təbii qazın sənaye üsulu ilə istehsalına başlanılmışdır. Bu müddət ərzində 70 neft-qaz yatağı aşkar edilmişdir ki, hal-hazırda bunlardan quruda 36-sı, dənizdə isə 18-i istismar olunmaqdadır. Bu günə qədər bu yataqlardan 1 milyard 390 milyon ton neft və 460 milyard kub metr qaz (bunlardan 330 milyard kub metri dəniz yataqlarından) hasil edilmişdir [15, s. 63, 16].

Ümumilikdə, Azərbaycan ərazisində hal-hazırda 54 neft və qaz yatağı istismar edilməkdədir. İndiyədək Azərbaycanda 1382 mln.ton neft və kondensat,

458.5 mlrd. kub m. qaz hasil edilmişdir. Dənizdə 28 neft-qaz yatağı aşkar edilmişdir ki, bunlardan 18-i indi də istismar olunur. Bu yataqlardan isə 450 mln.ton neft və kondensat, 328.1 mlrd.kub m.qaz hasil edilmişdir [1, s. 140].

Neft və qazın intensiv hasil edilməsinə baxmayaraq Azərbaycan yenə də böyük karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir. Neft və kandesat ehtiyatlarının əksəriyyəti böyük və unikal yataqlarda cəmlənmişdir. Bunların da əksəriyyəti Abşeron arxipelaqında yerləşir. Məhz burada 70-ci illərin sonu, 80-ci illərdə Gü-nəşli, Çıraq və Azəri kimi böyük yataqlar aşkar edilmişdir. Potensial ehtiyatların yarısından çoxu da məhz Abşeron arxipelaqında yerləşir. Ümumilikdə isə, geofiziki metodlar vasitəsi ilə quruda və Xəzərin milli sektorunda Azərbaycanın malik olduğu karbohidrogen ehtiyatlarının həcmi 6-8 milyard ton həcmində qiymətləndirilir [1, s. 142].

Beləliklə, müxtəlif institut və tədqiqatçılar tərəfindən aparılmış hesablamalara əsasən təsdiqlənmişdir ki, Azərbaycanın zəngin neft ehtiyatları vardır və Qərb dövlətləri bu ehtiyatlardan faydalanmaqla özlərinin enerji təhlükəsizliyini daha uzun müddətə, alternativ əsasda və etibarlı şəkildə təmin edə bilərlər. Butün bu qeyd edilənlər Azərbaycanın geostrateji əhəmiyyətini bir daha təsdiq edir.

Nəticə

Beləliklə, yazılanları ümumiləşdirməklə qeyd etmək olar ki, neft və digər karbohidrogen ehtiyatlar müasir dövrün əsas enerji mənbəyi kimi yenə də özünün iqtisadi və həmçinin strateji əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Xəzər dənizi hövzəsi və o cümlədən də Azərbaycan bu sahədə mühüm əhəmiyyətə malikdir. Çoxəsrlik tarixə malik olan Azərbaycan neft sənayesi 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə müstəqillik əldə etdikdən sonra daha da inkişaf etməyə başladı. Belə ki, Azərbaycan xalqı öz təbii sərvətlərindən, o cümlədən zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından istədiyi kimi istifadə etmək imkanı qazandı. Bu dövrdə beynəlxalq əhəmiyyətli xarici neft şirkətləri və böyük dövlətlər həm regionun strateji əhəmiyyəti, həm də zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından pay almaq məqsədilə regiona böyük maraq göstərməyə başladılar. Onların bura strateji cəhətdən əhəmiyyət verməsi Azərbaycanın Şərqi-Qərb, Şimal-Cənub əlaqələri və s. imkanları ilə dünyanın aparıcı güc mərkəzlərinin geoiqtisadi və siyasi maraqlarının kəşifdiyi mərkəzə çevrilməsi ilə əlaqədar idi. Eyni zamanda zəngin karbohidrogen ehtiyatları da bu marağı daha da artırmışdır. Belə ki, həmin dövlətlər müxtəlif beynəlxalq tədqiqat institutları və alimlərinin apardığı hesablamalar və məruzələrin nəticələrinə əsasən dəyərləndirmələr apararaq buranın iqtisadi səmərəliliyini qiymətləndirmiş və külli miqdarda sərmayə yatırmağa qərar vermişlər.

Ədəbiyyat

1. Алиев И. Каспийская нефть Азербайджана. М.: «Известия», 2003.
2. Амиров Дж. Запасы нефти и газа Каспийского региона и доставка их на мировой рынок // «İqtisadiyyat və audit», 2002, № 12, с. 41-45.
3. Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar. Bakı: 2007.
4. Azərbaycan: Oktyabr-94, mart-95, Qəsd: Dövlət çevrilişi cəhdlərinin xronikası/ Tərtib edən: H.Orucov, Bakı: Azər nəşr, 1995, 798 s.
5. Bjezinski Z. Böyük şahmat taxtası. Bakı: 2013.
6. BP Statistical Review of World Energy 2022//www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2022-full-report.pdf
7. Efeğil E. Vaşington'un Hazar havxası politikası ve Türkiyə // “Avrasiya Dosyası”, ABD özel. Ankara: yaz 2000, cilt-6, sayı-2, s. 187-203.
8. «Энергия. Экология. Экономия», 1999, № 3-4.
9. Energy Resources of the Caspian basin // “Caspian Basin”. Spesial issue, 1998, № 6, p.12-14.
10. Həsənov Ə. Azərbaycanın geosiyasəti. Bakı: 2015.
11. İvanov S., Shelia V. Boru hattı politikası / Türk Cumhuriyyətləri ve Petrol boru hatları / Derleyen A. Yalçınkaya. İstanbul: Bağlam, 1998, s. 173-178.
12. Kalankatlı M. Albaniya tarixi. Qoş M. Alban salnaməsi. Bakı: 2006.
13. Qaradağ R. Neft fırtınası. Bakı: Qanun, 2009
14. Мурадов А. Нефтяные запасы Азербайджана: состояные и перспективы использования. Газ. «Вышка», 2004, 12-18 марта.
15. Юсифзаде Х. Газ Азербайджанского сектора Каспийского моря // «Энергия. Экология. Экономия», 1999-2000, № 6-7, с. 63-71.
16. Yusifzade Kh. The status of the Caspian. // “Azerbaijan International”, autumn 1994, p. 30.